

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В СПІВВІДНОШЕННІ ДО МЕТИ ПОКАРАННЯ

АРТЬОМОВ Костянтин Юрійович - аспірант кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

УДК 343

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.7>

Довічне позбавлення волі є найтяжчим видом покарання за вітчизняним кримінальним законодавством. Розроблено безліч наукових праць, присвячених правовій природі, історії виникнення, законодавчого розуміння та визначення поняття такого виду покарання, проте праць, присвячених саме ефективності застосування цього виду покарання в ключі перевиховання особи злочинця, зміни його злочинного мислення, підвищення рівня правосвідомості, на жаль, бракує.

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Таким чином, життя людини та можливість вільно розпоряджатись ним є найціннішим і будь-які покарання, що пов'язані із обмеженням цих свобод, мають бути виваженими, доцільними та застосовуватись у крайніх випадках. І у разі, якщо все ж таки судді дійдуть висновку, що лише таким чином можна вплинути на особу злочинця, то такий вид покарання не повинен зводитись лише до простої ізоляції людини від суспільства. Якщо ж і обмежувати найцінніше – життя людини – то лише для проведення відповідних коригуючих особу заходів, з метою перевиховання та убезпечення від вчинення подібних злочинів у майбутньому.

Метою статті є дослідження індивідуалізації покарання у виді довічного позбавлення

волі з точки зору його виправного ефекту на особу злочинця.

У світлі обраного нашою державною шляху до євроінтеграції, особливого значення набуває і досвід зарубіжних країн у правовому регулюванні цієї сфери. Найфозгалуженішими думками у даній сфері володіє правовий досвід Німеччини, тож у цьому дослідженні будуть використані та проаналізовані висновки і нормативні надбання даної країни.

Головними питаннями, що підіймаються у цій тематиці є: чи завжди довічне позбавлення волі є достатнім покаранням? Якого впливу зазнає винна особа та які наслідки цього? Яким чином здійснюється перевірка результатів виправного ефекту?

Ключові слова: індивідуалізація, застосування покарання, міра покарання, особа злочинця, честь і гідність особи, психологія, виконання кримінальних покарань, європейські доктрини, довічне позбавлення волі, виправний ефект.

Вітчизняна практика щодо обрання такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, зазначає наступне.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання», судам потрібно брати до уваги те, що відповідно до ст. 64 Кримінального кодексу України (далі за текстом ККУ) довічне позбавлення волі призначається у передбачених ККУ випадках лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Слід вра-

ховувати, що цей вид покарання не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 і понад 65 років, а також до жінок, що перебували в стані вагітності під час вчинення злочину або на день постановлення вироку.

Застосування довічного позбавлення волі має бути належним чином мотивоване у вирокі з посиланням на встановлені обставини вчиненого злочину і дані, які характеризують підсудного [3].

Правила частин 2 і 3 статті 68 ККУ не можуть бути застосовані до призначення покарання особі, яка у віці 18 і більше років вчинила злочин, за який передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, оскільки цей вид покарання є таким, що виключає можливість визначення його половини чи двох третин. Однак до осіб, які вчинили готування до такого злочину або вчинення замаху на злочин у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, і яким не може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, мають застосуватися вимоги частин 2 і 3 статті 68 ККУ, виходячи з максимального покарання позбавлення волі на певний строк [3].

Правила статті 69-1 ККУ не поширюються на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили злочин у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [3].

Відповідно, довічне позбавлення волі призначається особам, які вчинили:

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, що призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч.3 ст. 110 ККУ);
- колабораційна діяльність з особливо кваліфікуючою ознакою (ч. 8 ст. 111 ККУ);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 ККУ);
- диверсія, вчинена в умовах воєнного стану або збройного конфлікту (ч. 2 ст. 113 ККУ);

- умисне вбивство за наявності кваліфікуючих ознак (ч.2 ст. 115 ККУ);

- згвалтування малолітньої особи, вчинене повторно (ч. 6 ст. 152 ККУ);

- сексуальне насильство над малолітньою особою, вчинене повторно (ч. 6 ст. 153 ККУ);

- терористичний акт, що призвів до загибелі людини (ч.3 ст. 258 ККУ);

- фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, або вчинені в особливо великих розмірах (ст. 321-1 ККУ);

- посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 ККУ);

- посягання на життя журналіста (ст. 348-1 ККУ);

- посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, – пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 ККУ);

- посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 ККУ);

- опір начальникові із військової служби, вчинений групою осіб, із застосуванням зброї, в умовах воєнного стану, якщо такі дії пов'язані з умисним вбивством начальника (ч. 5 ст. 404 ККУ);

- порушення законів та звичаїв війни, поєднані із умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 ККУ);

- застосування зброї масового знищення, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 439 ККУ);

- геноцид (ч. 1 ст. 442 ККУ);

- посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 ККУ);

- найманство, що призвело до загибелі людини (ч. 3 ст. 447 ККУ).

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що обставиною, яка зумовлює призначення довічного позбавлення волі й водночас указує на неможливість досягнення мети покарання шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є винятково високий ступінь сус-

пільної небезпеки вчиненого злочину й особи злочинця. Вона визначається сукупністю всіх зібраних у справі даних, що стосуються вчиненого злочину, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. На таку небезпеку можуть, зокрема, вказувати: множинність (сукупність, повторність, рецидив) учинених особою злочинів; наявність у вчиненому діянні декількох з альтернативно передбачених диспозицією ознак відповідного складу злочину; наявність обставин, що обтяжують покарання, і відсутність обставин, що його пом'якшують; вкрай негативна характеристика особи злочинця [4].

На думку Л.О. Мостепанюк, довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства у спеціальних кримінально-виконавчих установах [4].

Для порівняння, німецькі законодавці трактують цей вид покарання наступним чином.

У Кримінальному кодексі Німеччини (далі за текстом StGB), а також у Міжнародному кримінальному кодексі обов'язково вимагають довічного ув'язнення сформульовані, як

- вбивство згідно з § 211 StGB;
- особливо серйозний випадок ненавмисного вбивства;
- геноцид згідно з § 6 параграф 1 VStGB;
- злочини проти людяності згідно з § 7 абзац 1 і 2 VStGB [8];
- відповідно до статті 8 абзацу 1 номер 1 VStGB Військові злочини проти осіб у формі умисного вбивства;
- злочин агресії згідно з § 13 параграф 1 VStGB [7].

У судовій практиці також є формулювання довічного позбавлення волі на строк не менше 10 років. Ці покарання застосовуються до таких злочинів, які є лише невеликим вибором:

- пограбування або грабіжницьке вимагання, що призвело до смерті відповідно до § 251 StGB;
- сексуальний примус та/або зґвалтування, що призвело до смерті після § 178 StGB;

- воєнні злочини проти людей у формі захоплення заручників, що призвело до смерті згідно з розділом 8 абзац 4 у поєднанні з абзацом 1 № 2 VStGB та іншими [5].

Довічне ув'язнення за вбивство (§ 211 Параграф 1 StGB) сумісне з Основним законом відповідно до наступних принципів [6].

Згідно з наявними знаннями, неможливо встановити, що виконання довічного ув'язнення відповідно до положень Закону про виконання покарань та з урахуванням поточної практики помилування обов'язково призводить до непоправної шкоди психологічного чи фізичного характеру, яка ставить під загрозу людську гідність [6].

Однією з передумов гуманної пенітенціарної системи є те, що засуджені до довічного ув'язнення мають фундаментальний шанс коли-небудь знову отримати свободу. Самої можливості помилування недостатньо. Навпаки, принцип верховенства права вимагає, щоб умови, за яких виконання довічного ув'язнення може бути призупинено, і процедура, яка має застосовуватися, регулювалися законом [6].

Наукові дослідження змін особистості у в'язниці підтвердили, що тривале позбавлення волі призводить до особистісних наслідків. Після періоду ув'язнення тривалістю 10, 15, 20 або принаймні 25 років, практично кожен ув'язнений досягає стадії, коли наступає період втрати надії на відновлення нормального життєвого циклу, змирення і байдужість, які викликають зміну особистості, що має наслідком почуття «непридатності» до життя, передстаречої манії вибачень і зниженню розумових здібностей. Приблизно після 20 років ізоляції в'язень – це не що інше, як фізична та психічна руйнація. Відповідно до Пенітенціарної комісії законодавець відхилив максимальний термін позбавлення волі понад 15 років, оскільки довший термін покарання не є виправданим ні з точки зору захисту законних інтересів, ні з точки зору реабілітації. Остаточне виключення злочинця із суспільства, викликане довічним ув'язненням і пов'язане з ним психологічне знищення, порушує обов'язок поважати законодавчу владу, людську гідність,

яка належить кожній людині, навіть звичайним злочинцям [6].

Довічне позбавлення волі означає повне скасування свободи пересування і, таким чином, порушення положень статті 2 Речення абзацу 2 2 Основного Закону, як наслідок, гарантія особистої свободи перевищує суттєвий змістовий бар'єр статті 19 параграфу 2 GG [6].

Однак із системи державних покарань ясно, що покарання здійснюється не заради справедливості (наприклад, безкарність за замах на певні злочини, кримінальна відповідальність за недбалість лише за певні правопорушення тощо). Ідея правової філософії Гегеля про «шанування злочинця через покарання як щось раціональне» могла б бути аспектом значення покарання, але жодним чином не могла бути основою та конституційним виправданням покарання, яке позбавляє людей їхньої гідності і виключає їх на все життя із суспільства. У загальному та вільному суспільстві завданням кримінального права не може бути балансування вини та здійснення правосуддя заради нього самого. Це не відповідало б ані сучасному розумінню кримінального права, ані морально визнаній вимозі справедливості. Тому відплата та спокута не можуть виправдати довічне ув'язнення. § 211 Параграф 1 Кримінального кодексу не може бути виправданий стримуючим ефектом довічного позбавлення волі; оскільки цей ефект не можна емпірично підтвердити [6].

Згідно зі статтею 2 Закону про пенітенціарну систему головною метою пенітенціарної системи є ресоціалізація. Федеральний конституційний суд також наголосив у кількох рішеннях, що з конституційних причин реабілітація має бути головною метою виконання покарань у вигляді позбавлення волі. Однак це суперечило б покаранню, призначеному відповідно до частини 1 статті 211 Кримінального кодексу та конституційно виправданій меті виконання. Практика помилування не є достатньою компенсацією [7].

Таким чином, можна прийти до висновку, що такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, є недостатньо неефективним покаранням, оскільки через тривалість

покарання немає можливості перевірити, наскільки змінилась особа злочинця при застосуванні до умов реального життя. Так, згідно з німецькою статистикою, виконання більшості вироків з довічного позбавлення волі не тривало більше 15 років. Пояснюється це наступними тезами:

Після п'яти-семи років багато людей, засуджених до довічного ув'язнення, здається, досягли того моменту, коли вони звикли до вироку і почали абстрагуватися від нього. Ніхто не може чинити покаєння більше 10 років. Після цього засуджений втрачає зв'язок зі злочиним, ставить під загрозу розвиток, досягнутий під час виконання покарання, і втрачається готовність до активної співпраці. Також неможливо скласти план примусового виконання зобов'язань більше ніж на 10 років. Тільки небезпечні злочинці повинні бути засуджені до 10 років позбавлення волі [7].

Відповідно до статті 57-а Кримінального кодексу Німеччини, ув'язнений може бути звільнений достроково після відбуття 15 років ув'язнення з п'ятирічним випробувальним терміном. Проте вищезазначені 15 років повинні бути відбуті, сюди входить і час попереднього ув'язнення. Для цього суд повинен відповісти на питання про інтерес безпеки широкої громадськості щодо небезпеки ув'язненого [6].

Вимірювання поведінки ув'язненого на основі тюремних умов, які він отримав під час відбування покарання, не обов'язково є причиною для відмови. Суд повинен перевірити, чи був правий ув'язнений, не отримавши пом'якшення покарання. Це означає, що судді використовуватимуть звіти, підготовлені експертами, щоб оцінити, якою мірою можна припустити, що відповідна особа не вчинить повторно злочин на свободі [7].

У вітчизняному праві також передбачені подібні норми. Науковці визнають, що можливість звільнення засуджених від відбування довічного позбавлення волі є проявом принципу гуманізму. Так, у передбачених законом випадках можлива заміна довічного позбавлення волі іншим видом покарання, ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна

засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Можлива заміна судом довічного позбавлення волі іншим видом покарання. Так, ч. 5 ст. 80 КК України встановлює, що якщо суд не визнає за можливе застосувати до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк. Замінюється воно іншим видом покарання і тоді, коли санкція статті, за якою була засуджена особа, уже не передбачає такого покарання (ч. 3 ст. 74 КК України). До осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, застосування амністії не допускається. Про це прямо зазначено у п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [4].

Крім того, при визначенні підстав для звільнення від довічного відбування покарання, вітчизняне трактування виходить із того, що оцінці ступеня перевиховання злочинця потрібно брати до уваги його поведінку в установі виконання покарань, що, на наш погляд, є не зовсім правильним, оскільки поведінка злочинця в установі виконання покарань є його поведінкою в окремому суспільстві, що лише нагадує загальне соціальне суспільство, якщо його поведінка в установі є зразковою то немає ніяких гарантій, що вона лишиться також поза межами дії правил установи виконання покарань, а тому німецький підхід є більш доцільним, крім того, передбачає, що оцінку перевихованню злочинця надає група експертів незалежно від поведінки злочинця в установі виконання покарань, що дає змогу більш точно оцінити рівень психологічних змін, які особа отримала від впливу на неї цим покаранням.

Індивідуалізація у покараннях в обох порівнюваних нами державах криється по-перше, в індивідуалізації особи злочинця – таке покарання може бути призначено особі певного віку за ряд відповідних правопорушень. Індивідуалізація під час виконання покарання є більш-менш однаковою, особу просто ізолюють на певний час, але в Німеччині цей термін є дещо меншим і супроводжується певними ви-

дами реабілітації особи – психологічних курсів, навчання професіям, отримання освіти, проходження лікувальних курсів від залежностей і тому подібне. Крім того, німецький підхід є більш індивідуалізованим до особи порушника при прийнятті рішення про звільнення від довічного відбування покарання, оскільки використовується невеличке індивідуальне дослідження на предмет позитивних змін винної особи для повернення до умов життя в реальному суспільстві.

Література

1. Кримінальний кодекс України (редакція від 05.10.2023).
2. Кримінально-виконавчий кодекс (редакція від 06.11.2023).
3. Постанова Пленуму Верховного суду України № 7 від 24.10.2023, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.
4. Риб'янець С.А., Лапко А.Г., Довічне позбавлення волі як вид Кримінального покарання/ наукова стаття. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування. Матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДУВС, 28.02.2020, 4 стр.
5. Strafgesetzbuch URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
6. Lebenslange Freiheitsstrafe – Wie lange ist lebenslänglich in Deutschland, 2023 URL: <https://www.juraforum.de/lexikon/lebenslange-freiheitsstrafe>.
7. Lebenslange Freiheitsstrafe Fundstelle openJur 2010, 3348, URL: <https://openjur.de/u/60105.html>
8. Горпинюк О.П. Двічне опзбавлення волі як «Irreducible life sentence» за кримінальним законодавством України/ наукова стаття, «Young Scientist» • No 1 (77). 2020.
9. Коротаєв В. Правова природа довічного позбавлення волі. Підприємництво, господарство і право, кримінальне право, 12, 2020, 5 стр.
9. Крикливець Д.Є. Деякі питання заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'ким. Вісник: Серія Правовипуск 75 частини 2, 5 стр. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276147/271020>

10. Lebenslange Freiheitsstrafe in Europa: ein Überblick von Praxis und Recht, 2017, URL: <https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/69330/1/Chapter.pdf>

11. Die Vollstreckung lebenslanger Freiheitsstrafen Dauer und Gründe der Beendigung im Jahr 2018, URL: <https://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/E-Publikationen/BM-Online/bm-online20.pdf>.

Artomov Kostiantyn

Graduate student of the department administrative and criminal law

Oles Honchar Dnipro National University

Email: costilya333@gmail.com

**INDIVIDUALIZATION WHEN
IMPOSING A CRIMINAL PUNISHMENT
IN THE FORM OF LIFE IMPRISONMENT
IN RELATION TO THE PURPOSE OF THE
PUNISHMENT**

Life imprisonment is the most severe form of punishment under homelander criminal law. Many scientific works have been developed dedicated to the legal nature, history of the emergence, legislative understanding and definition of the concept of this type of punishment, however, there is a lack of works dedicated to the effectiveness of the application of this type of punishment in terms of re-education of the criminal, changing his criminal thinking, increasing the level of legal awareness.

According to Article 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine, and the establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of

the state. Thus, a person's life and the ability to dispose of it freely is the most valuable and any punishment. that are related to the restriction of these freedoms must be balanced, reasonable and applied in the most extreme cases. And if the judges come to the conclusion that this is the only way to influence the identity of the criminal. then this type of punishment should not be limited to simple isolation of a person from society. If the most valuable thing – a person's life – is to be restricted, then it is exclusively for the purpose of carrying out appropriate measures to correct the person's personality, with the aim of re-educating him and ensuring that he does not commit similar crimes in the future.

The purpose of the article is to study the punishment in the form of life imprisonment from the point of view of its corrective effect on the person of the criminal.

In the light of the path to European integration chosen by our state, the experience of foreign countries in the legal regulation of this area is of particular importance. The legal experience of Germany has the most extensive opinions in this area, therefore, in this study, the conclusions and normative assets of this country will be used and analyzed.

The main questions raised in this topic are: is life imprisonment always a sufficient punishment? How will the guilty party be affected and what are the consequences? How is the verification of the results of the corrective effect carried out?

Key words: individualization, application of punishment, measure of punishment, personality of the criminal, honor and dignity of the person, psychology, execution of criminal punishments, European doctrines, life imprisonment, correctional effect.